

KAPÁS JUDIT

A piac mint intézmény – szélesebb perspektívában

A tanulmány célja egy olyan piackoncepció alapjainak felvázolása, amely illeszkedik egy általánosabb intézményi elmülethez, s amelyben a piac megmagyarázása összekapcsolódik a vállalatéval. A különböző piackoncepciók és piacelméletek áttekintése és kritikája nyomán a szerző a régi institucionalizmus tradíciójában gyökerező hodgsoni piackoncepciót javasolja kiindulópontnak, és ezt szélesíti ki. E gondolati struktúra legfontosabb eleme a tranzakciós költség tágabb értelmű meghatározása. Ez nyújtja azt az egységes alapot, amelynek segítségével a tranzakciók lebonyolítására szolgáló intézmények (így a vállalat és a piac) egységes elméleti keretben kezelhetők.*
Journal of Economic Literature (JEL) kód: B53, D23, L22.

„A piaci magatartás elemzése fontos téma, ha nem a legfontosabb közgazdaságtudományi téma” (Hodgson [1988] 172. o.). Ennek ellenére a közgazdaságtan homályos, nem egyértelmű és bizonytalan meghatározást ad a piac fogalmáról, amelyet aztán az elmélet felépítése során intenzíven alkalmaz. Ronald Coase 15 évvel ezelőtt így látta a helyzetet: „Bár a közgazdászok azt állítják, hogy a piac működését tanulmányozzák, a modern közgazdasági elméletben magának a piacnak a szerepe még homályosabb, mint a vállalaté.” (Coase 1988] 7. o.)

A tankönyvekben nem könnyű definíciót találni a piacra, de ha találunk is, ezek pontatlanok és felszínesek. A piac intézményi kapcsolatait vagy tulajdonságait pedig szinte egyáltalán nem tárgyalják ezek a könyvek. Az irodalomban túlteng a piaci jelenségek matematikai elemzése, viszont arra az egyszerű kérdésre, hogy „mi a piac”, nemigen kapunk választ.

Valójában persze sok meghatározás létezik, amelyeket a későbbiekben részletesen bemutatok, de ezek mindegyikének van valamilyen hiányossága. Furcsa paradoxon, hogy a piac fogalmára vonatkozó konszenzus hiánya nem akadályozza annak kiterjedt használatát a közgazdasági diskurzusban. Ez azt is jelenhetné, hogy létezik bizonyos (implicit) megegyezés a piac fogalmának tartalmát és jelentését illetően, de a közelebbi elemzés azonban azt fogja mutatni, hogy a sokfajta értelmezésből nem lehet közös tartalmat leszűrni. A piacra való hivatkozáskor tehát mindenki a saját „hitének” megfelelő tartalommal használja a fogalmat, azaz a látszat ellenére nincs közös alap. A piac fogalmának sokszínűsége és többértelműsége ráadásul azzal is párosul, hogy kevés kísérletet találunk a fogalom explicit definiálására.¹

* A szerző köszönettel tartozik egy anonim bírálójának, akinek értékes észrevételei jelentősen segítették a cikk végső változatának elkészítését.

¹ Meglepő módon a *The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law* nem tartalmazza a piac címszót.

Miért olyan sürgető a piac fogalmának egyértelmű meghatározása? Az egyik fontos ok a fogalmi tisztánlátás. „A zavaros valóság nem ok arra, hogy zavaros definíciókat használjunk. (...) A zavaros valóság leírásához és megértéséhez világos koncepciókra és pontos definíciókra van szükségünk, amelyek vezetnek bennünket. Nélkülük koncepciónálisan vakok vagyunk.” (Hodgson [2001] 262. o.) Ez vitathatatlan metodológiai követelmény. Másrészt, a piac definiálása kivezetne abból a zsákutcából, amelybe a közgazdaságtan azáltal került, hogy az elméletben egy nem, vagy csak rosszul definiált fogalomra építkezik.² A definíciós problémát alapvetően az okozza, hogy a közgazdászok összekeverik a piac definiálását a piac természetének és működésének megmagyarázásával. Valamit definiálni ugyanis nem azonos azzal, hogy megmagyarázzuk hogyan jött létre, hogyan fejlődik és működik. Harmadrészt, a piac egyértelmű meghatározása hozzájárulna a másik gazdasági alapintézmény, a vállalat egyértelmű definiálásához és megmagyarázásához is. A piac mellett ugyanis a vállalat definiálása is problémás.³ Az utóbbi időben a vállalatelméletet több szerző (például *Dulbecco–Dutraive* [2002], *Kapás* [2002b]) a piac és a vállalat összekapcsolt megmagyarázása révén próbálja továbbfejleszteni. A szervezetek újabban elszaporodó formái, a belső és külső hibridek⁴ megértése nem képzelhető el a piac és a vállalat egyidejű összekapcsolt megértése nélkül. A piac definiálása mellett természetesen a piac elméletére is szükség van. A piac elméletének meg kell tudnia magyarázni a piac létének okát, fejlődését, működését, kapcsolatát a többi gazdasági intézménnyel és az egyének akcióival. Ehhez a kiindulópontot a piac fogalmának egyértelmű meghatározása szolgáltathatja.

Jelen tanulmány célja egy olyan piackoncepció alapjainak felvázolása, amely illeszkedik egy általánosabb intézményi elmülethez, s amelyben a piac megmagyarázása összekapcsolódik a vállalatéval. E cél elérése megköveteli a piacra vonatkozó fontos elméletek és koncepciók viszonylag részletes áttekintését is, mert éppen e nézettekkel szemben emelem ki a piac intézményi megközelítésének előnyeit. A felvázolt koncepció csupán első lépése egy nagyobb kutatásnak, s a gondolati keretet adja meg, további kimunkálásra szorul. E gondolati struktúra legfontosabb elemének a tranzakciós költség tágabb értelmű meghatározását tekintem. Ez szolgáltatja azt az egységes gondolati alapot, amelynek segítségével a tranzakciók lebonyolítására szolgáló intézmények (így a vállalat és a piac) egységes elméleti keretben kezelhetők.

² Az egzakt tudományok, például a matematika kizárólag jól definiált fogalmakat használnak. Ezzel szemben a közgazdaságtan olyan alapkategóriákat természetének a megértéséről szól, mint a piac, amelynek definíciós problémájába e helyen beleütköztünk. Úgy tűnik tehát, hogy a társadalomtudományokban és az egzakt tudományokban nem azonos a definíció mint olyan lényege és jelentősége. A társadalomtudomány nem képes olyan definíciókat adni, amelyek az adott kategória lényegét teljes mértékben leírják. Ennek az az oka, hogy magának a kategóriának – ez esetben a piacnak – a tanulmányozása jelenti a tudomány tárgyát, vagyis az egész közgazdaságtan arról szól, hogy mi a piac és hogyan működik. Az említett definíciós problémát érzékelve *Samuels* [2001] úgy gondolja, hogy többféle definícióra van szükség, amelyek egy-egy elméletet szolgálhatnak. Szerinte a definíciók instrumentálisak, azaz jelentésüket annak kell meghatározni, amire használni akarjuk őket. Ez azt jelenti, hogy különböző célokra különböző definíciókat használhatunk. E nézettel szemben azt gondolom, hogy a közgazdaságtanban is szükség van egyértelmű definíciókra. A definícióknak minimumdefinícióknak kell lenniük, azaz nem kell az adott kategória minden fontos tulajdonságát leírniuk, mert ez már az elméletek feladata.

³ A vállalat definíciós problémáiról lásd *Hodgson* [2002].

⁴ Külső hibrideken azokat a formákat kell érteni, amelyekben a hierarchiára jellemző jegyek hatoltak be a piacra, belső hibridek pedig azok a formák, amelyekben a piaci elemek hatoltak be a vállalatba. A belső és külső hibridekről részletesen lásd *Zenger–Hesterley* [1997], *Kapás* [2003].

A piac a neoklasszikus közgazdaságban

A mai főáramú közgazdaságtan piacra vonatkozó nézetei a korai neoklasszikus közgazdászok nézetein alapulnak. Kétségtelen, hogy a piac modern koncepciója a neoklasszikus elméletben alakult ki, Jevons, Marshall, Walras és Menger⁵ munkáiban. A piac koncepciója Adam Smith⁶ nézetéhez képest drámai változáson ment át, a gondolkodás megfordult: a piac absztrakt koncepcióvá vált, és mind úgy mint ármechanizmus, mind úgy mint allokációs mechanizmus jelentős analitikus figyelmet kapott.

A koraiak legjelentősebb reprezentánsa, Marshall [1890] (V. könyv, 1. fejezet) egy egész fejezetet szentelt a piac definiálásának,⁷ megállapításai azonban nem mentek túl Cournot vagy Jevons definiálásán (Hodgson [1988]). Mindannyian alapvetően mint empirikus jelenséget értelmezték a piacot⁸ (Rosenbaum [2000]). Cournot⁹ a következő módon definiálta a piacot: „A közgazdászok a piacon nem egy bizonyos piaci helyet értenek, ahol a dolgokat adják és veszik, hanem az egész rendszert, amelyben az eladók és a vevők szabad kapcsolatban állnak egymással, és így egy adott jószág ára gyorsan és könnyen kiegyenlítődik.” Az árkiegyenlítődés mechanizmusát azonban nem elemezte részletesen Cournot. Jevons¹⁰ szerint: „[E]redetileg a piac egy közösségi hely volt a városban, ahol az élelmiszereket és egyéb tárgyakat áruba bocsátottak, de aztán a kifejezés általános értelmet kapott, azokra vonatkozik, akik szoros üzleti kapcsolatban állnak és valamely jószág tranzakcióit bonyolítják.”

Világos, hogy a standard neoklasszikus elméletben a piac a cserék absztrakt tere, ahol az eladók és a vevők közötti gyakori interakciók határozzák meg az árat. Itt a piacot mint a kereslet és a kínálat egyensúlyát elemzik.¹¹ Ebben a keretben az egész gazdaságot piacok rendszereként lehetett modellezni: Walras szerint a gazdaság egy nagy piac, amely specializált piacokból áll. A walrasi modell formalizálása, az Arrow–Debreu-moddal a piac funkcionális szerepét hangsúlyozza: a piac egy hatékony allokációs mechanizmus, pontosabban a hatékony allokációs mechanizmus. Ebben a modellben maga az ármechanizmus, azaz a relatív árak meghatározódása jelenti a piacot.

Az általános egyensúlyelméletet bíráló disequilibrium-modellekben a piac koncepcionálisan ugyanazzal a tartalommal jelenik meg, mint az általános egyensúlyelméletben, hiszen itt is a kereslet és a kínálat leírásán keresztül elemzik a piacot. E modellek közül megkülönböztetett érdeklődésünkre tarthat számot a szocialista hiánygazdaságot leíró modell (Kornai [1980]).¹² A hiánygazdaság nincs walrasi egyensúlyban, sorban állás és

⁵ Menger valójában nem is illeszkedik ebbe a sorba, hiszen az ő intézményekre vonatkozó nézetei jelentősen különböztek a kortársaitól. Menger elméletéről lásd *Aréna–Gloria-Palermo* [2001], Garrouste [1994], [1995].

⁶ A klasszikus közgazdaságtanban a piac konkrét dolgot jelentett, azonos volt magával a piaci hellyel vagy földrajzi területtel (Swedberg [1994]).

⁷ A *Principles of Economics* az egyetlen klasszikus mű, amely egy egész fejezetet (V. könyv 1. fejezet: Introductory. On Markets) szentel a piacnak (Swedberg [1994]).

⁸ A piac ilyen értelmű definiálását Rosenbaum [2000] megfigyelési definíciónak nevezi.

⁹ *Recherches sur les Principes Mathématiques de la Théorie des Richesses*, IV. fejezet (1838) (idézi: Robinson [1974] 147. o.).

¹⁰ *Theory of Political Economy*, IV. fejezet, (1871) (idézi: Robinson [1974] 147. o.).

¹¹ Munkásságának első szakaszában még maga Marshall sem tekintette speciális intézménynek a piacot. Marshall piacra vonatkozó nézetei az idők során megváltoztak. A *Principles of Economics*-ban a piacot a kereslet és kínálat jelentésében értelmezte, később társadalmi szervezeti jellegét hangsúlyozta. Marshall szerint a következő öt tényező fontos a piac megértésében: hely, idő, formális szabályozás, informális szabályozás, familiaritás. A *Principles of Economics* ezek közül az első kettőre koncentrált, a másik hármat az *Industry and Trade*-ben hangsúlyozta (Swedberg [1994]).

¹² A piacot a kereslet és a kínálat értelmében felfogva Simon [1989] leírja, hogy a szocialista tervgazdaság is működhet úgy, mint egy piaci adagolási rendszer.

kényszerhelyettesítés jellemzi. Mindezek ellenére Kornai a piac normálállapotának tekinti ezt az állandóan újratermelődő állapotot.¹³ A piac elemzése Kornainál a normálállapot tartosságának és eltolódásainak vizsgálatát jelenti, amely valójában a keresleti és kínálati magatartás mozgatórugóinak feltárását követeli meg.

Nem tudott a neoklasszikus keretből kitörni az ipari szervezet (*industrial organization*) elmélet sem, de a piac új koncepcióját vezette be, amennyiben a piacot az iparággal azonosította. Elsőként *Chamberlin* [1933] támadta a tökéletes piac koncepcióját, a hangsúlyt a termékdifferenciálásra helyezve. Ő sem jutott el viszont arra a következtetésre, hogy a piac nem mindig képes ideális erőforrás-allokációt produkálni (*Robinson* [1974]). Később *Edward Mason* [1939] még inkább empirikus tartalmat adott a piacnak a piaci struktúra¹⁴ fogalmával. Szerinte a piaci struktúra ismeretében lehet az árreagálást meghatározni. *Mason* gondolatai gyorsan népszerűek lettek és a „szerkezet-magatartás-teljesítmény” (*structure-conduct-performance, SCP*) paradigmában kristályosodtak ki.¹⁵ E koncepció szerint egy iparág teljesítménye a vállalatok és a vevők magatartásától függ, amit a piac szerkezete befolyásol. Ennek jegyében az SCP-vizsgálatok megpróbálták mérni a teljesítményt (például a megtérülési rátával), majd a piaci szerkezet valamilyen mutatószáma (például *Herfindahl-Hirschman-index*) segítségével megmagyarázni a teljesítmény különbségeit az iparágak között. Az SCP-paradigma nem más, mint egy általános módszer a piac empirikus elemzésére, amelyben a piac valamilyen tökéletlen piaci formát jelent.

Ahogy *Hodgson* [1988], [2001] kritikájából kiderül, az ortodoxiából való kitörési kísérletek nem hoztak lényeges változást a neoklasszikus piac koncepcióban. „Intézményi vak-ság” jellemzi a neoklasszikus közgazdaságtant, amely a piacot természetesnek, adottnak, és ami legnagyobb hibája, univerzálisnak tekinti.¹⁶ A neoklasszikus elméletben a piac a társadalmi intézményektől függetlenül és azokat megelőzve létezik. Ebben a perspektívában keveset tudunk meg a piac természetéről, és az a kérdés fel sem merül, hogy miért létezik egyáltalán a piac.¹⁷ Nem vitatható tehát, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan nem tudott a piac elméletévé válni: „Jellemző tény a közgazdasági és gazdaságtörténeti irodalomban, hogy alig elemzi azt a központi intézményt, amelyre az egész neoklasszikus közgazdaságtan épül – a piacot.” (*North* [1977] 710. o.) De a legnagyobb probléma nem is az, hogy nincs piac koncepció a neoklasszikus elméletben, hanem az a baj, hogy az elmélet csak implicit, nem pedig explicit módon tárgyalja a piacot (*Barber* [1977]).

„Intézményietlen” piac az új intézményi közgazdaságtanban¹⁸

Az 1970-es évektől kibontakozó új intézményi közgazdaságtan az intézmények kutatását állítja a középpontba, de a piac explicit tárgyalására a közgazdaságtan eme ágában sem kerül sor. Alapvetően neoklasszikus koncepciókat és metodológiát alkalmaz, és azt mutatja meg, hogy az intézmények, ha már egyszer létrejöttek, hogyan hatnak a hatékony-

¹³ Érdemes megjegyezni, hogy Kornai a piac normálállapotát széles értelemben vett egyensúlyi állapotnak tekinti (*Kornai* [1980] 155–160. o.).

¹⁴ A piaci struktúrát a következő tényezők határozzák meg: belépési korlát, eladók és vevők koncentrációja, diverzifikálás, termékdifferenciálás, vertikális integráció stb.

¹⁵ *Mason* alapgondolatait többek között tanítványával, *Joe Bain*nel közösen fejlesztette tovább.

¹⁶ „A közgazdaságtan egyik legnagyobb hibája, hogy a piacgazdaság deinstitutionalizált fundamentumait univerzális kategóriáknak mutatja be.” (*Hodgson* [2001] 273. o.)

¹⁷ A kérdés hasonló módon jogos lenne, mint ahogy *Coase* [1937] azt kérdezte, hogy miért léteznek egyáltalán vállalatok.

¹⁸ E helyen az új intézményi közgazdaságtanban a kemény magra, azaz *Coase*, *Williamson*, *North* és követőik munkáira gondolok. Meg kell jegyezni, hogy *North* nézeteiben jelentős változás figyelhető meg az

ságra. Ugyanúgy, mint a főáramú közgazdaságtanban, itt is az intézményi adottság a kiindulópont.

Az új intézményi közgazdaságtan a két alapvető intézmény, a piac és a vállalat közül valójában csak a vállalat megmagyarázására koncentrál a piac adottsága mellett: „kezdetekben volt a piac” (Williamson [1975] 20. o., [1985] 143. o.). Ebből a nézőpontból a vállalat azért létezik, mert a piacon a tranzakciós költségek miatt kudarcok lépnek fel. „Helyénvaló feltételezni, hogy a tranzakciókat mindaddig a piacon szervezik meg, amíg a piaci csere komoly tranzakciós költségekkel nem jár” (Williamson [1981] 1547. o.), a vállalat ezeket a tranzakciós költségeket csökkenti. Coase és Williamson „a vállalat lényegét a piac prizmáján át akarják megérteni”, a végső referenciát számukra a piac jelenti (Fourie [1993] 41. o.). A piac egyben felsőbbrendű is a vállalattal szemben, mert „a hierarchia az a szervezeti forma, amit a legutolsó megoldásként kell választani” (Williamson [1993] 134. o.).

Az új intézményi közgazdaságtan nem egységes abban a kérdésben, hogy a piac és a vállalat természete hasonló vagy különböző. Coase-nál a vállalat megkülönböztető jegye az árrendszer elnyomása, és Williamsonnál is világos különbség van a piac és a vállalat között. Ezzel szemben Alchian–Demsetz [1972] szerint nincs lényeges különbség a piaci csere és a szervezet között, a vállalat a piac egyik formája.

Az irányzaton belül a piac koncepciója a tranzakciós költségek elméletében (Williamson [1985]) jelenik meg, de itt is csak retorikai szinten találkozunk a piac intézményi képével: a piac a kapitalizmus egyik intézménye. Williamson az intézmény helyett az irányítási struktúra (*governance structure*) elnevezést használja, s ezek egyike a piac. A hangsúlyt a tranzakciók jellemzőire (eszközspecifikusság mértéke, gyakoriság, bizonytalanság) helyezi, és ezek alapján magyarázza meg az egyes struktúrák hatékonysági előnyét. Ebből a szemszögből a piacot sokkal inkább bizonyos tulajdonságokkal rendelkező szerződések halmazának látjuk, semmint valóságos intézménynek.¹⁹ A piac fogalma és működése azért marad homályban, mert Williamson eleve létezőnek tételezi fel, s mint ilyen, a többi irányítási struktúra megmagyarázásához szükséges fogalmi eszközként szolgál elméletében.

Ménard azon kevesek egyike az iskolán belül, akik explicit definíciót adnak a piacra: „A piac szabályokból és konvenciókból álló speciális intézményi forma, amely a tulajdonosi jogok önkéntes cseréit nagy számban, szabályozott formában teszi lehetővé, a cseréket speciális szabályozómechanizmus, a kompetitív árrendszer bonyolítja le.” (Ménard [1995] 170. o.) A meghatározás a cserét és az árrendszert állítva a középpontba, alig lép túl az ortodox közgazdaságtan nézetén. Azonkívül, hogy deklarálja a piac intézmény voltát, a definícióban semmi sem utal arra, hogy a piac mint intézmény mit hordoz

1990-es évektől, amikortól eltér a neoklasszikus gyökerektől, és a bizonytalanság, valamint a kognitív, mentális elemek hangsúlyozása felé fordul (Vandenberg [2002]). Így helyesebb, ha North 1990 előtti munkásságát soroljuk csak az új intézményi közgazdaságtan kemény magja kötelékébe.

¹⁹ A piac intézmény voltának hangsúlyozása semmit sem jelent, ha maga az intézmény nem definiált egyértelműen. Az intézmények eredete, szerepe és evolúciója kérdésében az egyes szerzők között nincs teljes konszenzus. North az intézményeket meglehetősen szélesen értelmezi: az intézmény az „a keret, amelyen belül az emberi interakciók lezajlanak” (North [1990] 4. o.). Ez magában foglalja a kulturális, társadalmi és kognitív folyamatokat is, amelyek normákat szolgáltatnak az emberi interakciók számára. A legteljesebb meghatározást Hodgson [1988], [2001] adja, aki az úgynevezett régi institucionalizmus (Veblen, Commons) tradíciójában értelmezi az intézményeket. E szerint az intézmény beágyazott társadalmi szabályok és konvenciók tartós rendszere, olyan társadalmi szervezet, amelyben a tradíció, a szokások és a jogi korlátok tartós, rutinmagatartási minták kialakulásához vezetnek. Intézmény például a nyelv, a pénz, a jog, a vállalatok stb. Az intézmények segítenek stabil várakozásokat kialakítani a többi szereplő magatartására nézve, ezáltal csökkentik a bizonytalanságot. Az intézmények lehetőséget teremtenek az egyéni akciókra, de egyben korlátozzák is az egyének magatartását.

magában. Azzal, hogy azt mondjuk, a piac szabályokból és a konvenciókból áll, nem mondunk többet annál, mint ha egyszerűen csak kijelentenénk, hogy a piac egy intézmény, ugyanis az intézmény definíció szerint szabályokat és konvenciókat jelent.

Kétségtelen érdeme viszont az új intézményi közgazdaságtannak, hogy kidolgozza és bevezeti a közgazdaságtanba azokat a koncepciókat, amelyek a piac elemzése szempontjából (is) nélkülözhetetlenek. A központi koncepció ezek között a tranzakciós költség, de a tulajdonosi jogok, a mérési problémák, a kikényszeríthetőség, az opportunizmus fogalmakat is ők honosítják meg. Az új institucionalisták tehát egy olyan fogalmi arzenált hoztak létre, amelyet ők maguk ez idáig nem tudtak használni a piac megmagyarázásában.

Bármennyire „intézményinek” deklarálja is magát az új intézményi közgazdaságtan, valójában az intézmények, köztük a piac kialakulásáról, természetéről, evolúciójáról alig képes valamit mondani. A problémát nem is az jelenti, hogy az új intézményi közgazdaságtan nem képes ezekre a kérdésekre válaszolni, hanem az, hogy fel sem teszi őket. E téren nem lépett előbbre az ortodox neoklasszikus elmélethez képest.²⁰

A piac mint spontán rend és folyamat

Az osztrák közgazdaságtan két célt akar egyszerre elérni: egyrészt megmagyarázni a piac mint intézmény kialakulását, másrészt megmutatni, hogy ez az egyetlen hatékony (optimális) intézmény. E tekintetben az iskola legjelentősebb képviselője Hayek.

Hayek [1945] szerint a gazdasági probléma a tudásprobléma,²¹ amelynek lényege az, hogy a társadalomban meglévő tudás az egyes egyének fejében elkülönülten, azaz szétszórtan létezik, és a probléma ennek a szétszórt tudásnak a koordinálása. Ez az a központi gondolat, amely köré Hayek nézetei felépülnek. E bázison Hayek azt vizsgálja, hogy milyen társadalmi szervezet teszi lehetővé a szétszórt tudás legjobb használatát. Ez jelenti a hatékonysági elemzés vonalát. A másik irány, azaz a piac kiemelkedésének analízise pedig a szabályok kialakulásával és természetével kapcsolatos. A szabályokra a tudáshiány miatt van szükség (Hayek [1976] 20. o.). Hayek különös nyomtatékot adott az emberi magatartást irányító szabályok jellege és a kialakuló általános rend jellege közötti kapcsolatnak, ugyanis a szabályok alapján különíti el a spontán rendet (piac) és a szervezetet (vállalat) (Vanberg [1994]).²²

Mit mond Hayek a piac kialakulásáról? Szerinte a spontán rend akkor jön létre, ha sok egyén olyan absztrakt szabályokat követ, melyek ugyan semmilyen akciót nem erőltetnek rájuk, de definiálnak egy elfogadható keretet, amelyen belül az egyének cselekszenek (Hayek [1973] 43–46. o.). A spontán rend tehát az egyéni akciók nem szándékolt eredménye, s nem valamilyen tervekben kigondolt produktum. Ezzel ellentétben a szervezet szándékosan létrehozott struktúra, amelyben a résztvevők közös, explicit módon megfogalmazott célokat követnek.

A másik irány, a hatékonysági elemzés keretében Hayek megállapítja, hogy mint min-

²⁰ Ez a megállapítás ma már nem vonatkozik az új intézményi közgazdaságtan néhány meghatározó szerzőjére, akiknek a gondolatai az idők során a kezdetekhez képest más irányba fejlődtek. Így North [1990] (69. o.) – akiről a fentiekben már megállapítottuk, hogy a régi institucionalizmus felé távolodott az új intézményi közgazdaságtantól – intézmények halmazának tekinti a piacot, és szakít azzal a nézettel, miszerint a piac a hatékony allokációs mechanizmus. Coase nézeteiben is eltolódás figyelhető meg. Ő is hangsúlyozza, hogy a piac az a „társadalmi intézmény, amely megkönnyíti a cserét” (Coase [1988] 8. o.).

²¹ Ez szemben áll a neoklasszikus közgazdaságtan nézetével, amely szerint a gazdasági probléma az „adott» erőforrások allokálásának problémája” (Hayek [1945] 78. o.).

²² A spontán rend szabályai absztraktak, függetlenek a céltól, míg a szervezeté konkrétak, és valamely célhoz kötődnek.

den spontán rendnek, így a piacnak is létezik egy általános, a specifikus szabályoktól független jellemzője. Ez pedig az, hogy a központosítva tervezett renddel (vállalat) szemben potenciális hatékonyságot hordoz magában.²³ Ez azt jelenti, hogy a szétszórt tudás legjobb használatára a spontán piaci rend képes.²⁴ A piacnak két előnye van (*Hayek* [1946]). Egyrészt, valamennyi piaci szereplő tudását felhasználja. Másrészt, célja az egyének céljainak összessége a maguk sokféleségében és ellentmondásosságában. Magának a spontán rendnek természetesen semmiféle cél sem tulajdonítható, mégis nagymértékben előmozdítja a sokféle egyéni cél elérését, amelyet összességében egyetlen egyén sem ismer.

Hayek – ugyanúgy, mint az ortodox neoklasszikus közgazdászok – funkcionális alapon definiálta a piacot (*Rosenbaum* [2000]), de nála a piac funkciója más: a szétszórt tudás és információ aggregálása. Komoly hiányossága viszont Hayek piac koncepciójának, hogy nem tudja világosan definiálni a kapcsolatot a pragmatikus és az organikus intézmények²⁵ (*Garrouste* 2003]), azaz a piac és a szervezetek között. Ez oda vezet, hogy a piac megértése a szervezettel szembeni dichotomikus megkülönböztetésen alapul,²⁶ a piac fogalma önmagában, a szervezetre való hivatkozás nélkül nemigen értelmezhető Hayeknél.

A fent bemutatott piac mint spontán rend fogalma definíciós kísérletnek tekinthető, ugyanakkor Hayek és az egész modern osztrák közgazdaságtan elsősorban a piac működésének megmagyarázására koncentrál a piaci folyamatok elmélete keretében (*Hayek* [1937], [1945], [1946] *Mises* [1949], *Kirzner* [1973], *Lachmann* [1994]). Ez az elmélet a piac dinamikájáról szól, és nem arról, hogy mi is valójában a piac.

A piaci folyamatok elméletének²⁷ egyik legjellemzőbb nézete az atemporális egyensúly elvetése (*Dulbecco–Dutraive* [2001]). Ez azonban nem jelenti azt, hogy az osztrák iskolában ne lenne egyensúlykonceptió: a piaci folyamatok elmélete szerint a piac az egyensúly felé mozog.²⁸ Hayek nem egyensúlyi árakról és mennyiségről beszél, hanem a szereplők terveiről. Az aktorok mindenkor szubjektív tudásuk alapján optimális terveket készítenek. Egyensúly akkor áll fenn, ha ezek a tervek egymással és a körülményekkel összeegyeztethetők (*Hayek* [1973] 41. o.). Ez egyben azt jelenti, hogy a társadalom tagjainak várakozásai helyesek, azaz minden egyén a többiek cselekedeteit tekintve csak olyanokra számít, amit azok meg is akarnak tenni (*Hayek* [1937]). Az egyensúlyhoz vezető folyamatban *Kirzner* [1973] szerint a vállalkozó a stabilizáló erő, az ő tevékenysége viszi a piacot az egyensúly felé a profitlehetőségeket felfedezése révén. A felfedezés egy olyan dinamikus kompetitív folyamat, amelyben a hibás várakozásokon alapuló terveket az egyének állandóan módosítják, s így a piac közelít az egyensúlyhoz.

²³ A hatékonyság ugyanúgy referencia az osztrák iskolában, mint a neoklasszikusban. Itt (Hayeknél) azonban a hatékony intézmények egy szelekciós folyamatban választódnak ki, de Hayek nem definiálta a szelekciós kritériumot (*Garrouste* [1994] 863. o.), sem a túlélési tulajdonságokat (*O'Driscoll–Rizzo* [1985] 40. o.).

²⁴ Ennek a nézetnek nem az a lényege, hogy az árak információt hordoznak, hanem az, hogy az árrendszert lehetővé teszi az aktorok számára, hogy használják tudásukat (*Boehm* [1989]), éppen ezért a spontán rend nem helyettesíthető a szervezettel (*Hayek* [1973] 51. o.).

²⁵ A pragmatikus és organikus intézmények megkülönböztetése *Mengerhez* [1871] kapcsolódik. Az organikus intézmény, ellentétben a pragmatikussal, olyan intézmény, amely nem egyéni akaratból vagy kollektív cél megvalósításából ered, hanem abból, hogy az egyének vagy azok csoportjai nem szándékosan valósítanak meg egy célt.

²⁶ A piac–vállalat dichotómiáról részletesen lásd *Kapás* [2002b].

²⁷ A piacot explicit módon *Mises* definiálta folyamatként: „A piac nem egy hely, nem egy dolog vagy egy kollektív entitás. A piac egy folyamat.” (*Mises* [1949] 258. o.)

²⁸ Meg kell jegyezni, hogy az egyensúly felé való mozgást a hayeki–misesi ág fogadja el, míg az úgynevezett radikális szubjektivisták (például *Lachmann*) szerint a piaci folyamatok alapvetően meghatározatlanok.

A piaci folyamatok elmélete a piac működéséről szól, ezért arra a kérdésre, hogy a mi a piac, nem tud válaszolni. A piac működésének megértéséhez ugyanis elegendő feltételeznie a piac létét. Ebben a tekintetben tehát az osztrák iskola ugyanúgy adottságnak tekinti a piacot, mint a fentebb bemutatott összes elmélet. Az viszont vitathatatlan, hogy az osztrák tradíció sokkal többet mond a piacról, mint az eddig tárgyalt iskolák, annak ellenére is, hogy a piac eleve adott létének feltevéséből ez az irányzat sem tudott kitörni. Itt a piaci folyamat végső soron absztrakt, az egyéni interakciók elveit alapozza meg, de mivel az egyéni akciók nem hatnak a piaci rend elveire, a piac nem tekinthető kreatív aktorok történelmi produktumának (*Dulbecco–Dutraive* [2001]). Ez a gondolat az „alternatív institucionalisták”,²⁹ köztük is elsősorban *Hodgson* [1988], [2001], [2002] nézetében jelenik meg, akik nem tartoznak az új intézményi közgazdaságtanhoz, mégis mint intézményt írják le a piacot.

A piac mint intézmény koncepciója

Hodgson [2001] piackoncepciójának gyökere a történelmi specifikusság. Szerinte a piac nem univerzális kategória, vagyis nem mindig létezett az emberiség történetében. Ezért fel kell tenni azt a kérdést, amit a neoklasszikus és az osztrák iskola nem tesz fel: Miért létezik a piac?³⁰ „A piac sokkal fontosabb annál, semmint hogy kezdetinek tételezzük fel.” (*Loasby* [1999] 112. o.)

A piac megértésében itt is a csere kiindulópont, de nem általában a csere. A csere és a piac kapcsolatában ugyanis kettős félreértés jellemzi a neoklasszikus közgazdaságtant. Először is, összekeverik a cserét a piaccal, ami nem más, mint egy intézmény és egy tevékenység összecserélése. A csere ugyanis egy esemény (akció), a piac pedig az az intézmény, ahol a csere történik (*Loasby* [1999]). Másodszor, azonosítják is a cserét a piaccal. A piac megértéséhez tehát először a cserét kell megérteni (*Hodgson* [1988], [2001], *Loasby* [1999], [2000]).

Hodgson [2001] szerint a csere is történelmileg specifikus kategória, szükséges, de nem elégséges feltétele a piac létének. Csak azokat a tranzakciókat tekinti cserének, amelyek szerződéses megegyezést foglalnak magukban, és a tulajdonosi jogok cseréjére vonatkoznak.³¹ *Hodgson* [1988] szerint nem minden csere történik a piacon, hiszen nem mindig létezett piac, és nincs mindennek piaca. A piac viszont, ha létezik, segít strukturálni és megszervezni a nagyszámú cserét: „A piac egy olyan intézmény, ahol adott árut rendszeresen nagy számban cserélnek, és ahol a piaci szabályok és struktúrák alakítják a cseretárgyalásokat és -tranzakciókat” (*Hodgson* [2001] 256. o.). A piac tehát egy olyan társadalmi struktúra,³² amely maga is társadalmi intézmények összessége (*Hodgson* [1988] 174. o.), normákat és szabályokat tartalmaz a cseretárgyalások és -tranzakciók irányítá-

²⁹ A régi és az új institucionalizmus megkülönböztetése nem igazán helyénvaló – bár teljesen elterjedt a szakirodalomban –, mert kortárs közgazdászok is dolgoznak a régi institucionalizmus keretében, például Geoffrey Hodgson. Őket nevezik alternatív institucionalistáknak (*Vandenberg* [2002]).

³⁰ Ez akár anticoase-i kérdésnek is tekinthető a „miért léteznek egyáltalán vállalatok?” kérdéshez képest. (*Coase* [1937] 388. o.)

³¹ Fontos megjegyezni, hogy a csere ilyen értelmű meghatározása túl szűknek tűnik, hiszen kizárja azt, hogy a vállalaton belül is értelmezzük a cserét. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a csere definiálásának központi szerepe van az intézmények (a piac és a vállalat) összekapcsolt megmagyarázásában. E helyen Hodgson koncepciójának a bemutatása a célom, így a probléma részleteivel a *Csere és tranzakciós költségek* című fejezetben foglalkozom majd.

³² Az ilyen definíciókat, amelyek a piac nem megfigyelhető struktúrájára vonatkoznak, *Rosenbaum* [2000] strukturális meghatározásnak nevezi.

sára, szervezi, strukturálja és legitimálja a cserét.³³ Más szóval: a piac intézményesített csere.

Hodgson piackoncepciója azért képes intézménynek tekinteni a piacot, szemben az új intézményi közgazdaságtannal, mert az egyéneket nem tekinti adottaknak. Az univerzális maximalizáló magatartás helyett azt vallja, hogy az intézményi környezet is befolyásolja az aktorokat. Ezzel képes túllepni a williamsoni nézeteken, amelyekben az intézmények exogének az egyének számára. Ha valóban intézménynek tekintjük a piacot, akkor el kell ismerni, hogy az intézmények és az egyének endogén kapcsolatban állnak, azaz az egyének megalkotják és megváltoztatják az intézményeket, de az intézmények is hatnak az egyénekre, elsősorban az egyének preferenciáira (*Dulbecco–Dutraive* [2002]), és korlátozzák azokat. Ez a nézet sokkal gazdagabb annál, mint amikor a piacot az egymással interakciókba keveredett egyének társadalmi helyének tekintjük.

Tehát a piac olyan intézmény, amely maga más intézményekbe ágyazódik be,³⁴ amelynek létehez más társadalmi intézmények is szükségesek. *Fligstein* [1996] szerint ezek a következők: 1. tulajdonosi jogok; 2. irányítási (*governance*) struktúrák, amelyek nem mások, mint a verseny és a kooperáció általános szabályai, konkrét formájukat tekintve törvények (például antitruszt törvények) és informális intézményi procedúrák (szakmai szervezetek, a munkaszerződések írásának szabályai, stb.); 3. a piac működésének megértése vonatkozó nézetek – ez valójában az a világnézet, amelyben az aktorok a többiek akcióit értelmezik; 4. a csere szabályai: ki kivel folytathat tranzakciót és milyen feltételek mellett. Mindezen feltételek megteremtésében az államnak komoly szerepe van. Erre utalt Coase is Nobel-díja átvételekor: „Az exkommunista országoknak azt tanácsolják, hogy térjenek át a piacgazdaságra (...), de megfelelő intézmények nélkül semmilyen értelemben sem létezik piac.” (*Coase* [1992] 718. o.). Az államnak tehát a piacot megelőzően kell léteznie (*Hodgson* [2001] 314. o.), és létre kell hoznia azokat az intézményeket (előfeltételeket), amelyek a piac kialakulásához szükségesek.³⁵ Ez természetesen nem feltétlenül jelenti azt, hogy az állam hozná tudatosan létre a piacot – bár ez is előfordulhat,³⁶ – a piac döntően spontán módon emelkedik ki, de tudatos akciók szükségesek ahhoz, hogy egyáltalán kiemelkedhessen és működhessen.³⁷ Hasonló szellemben fogja fel a piacot *Vanberg* [2001] is, aki a piacot egy konstitúciós rendszernek, a társadalmi interakciók arénájának tekinti, amelyet specifikus játékszabályok határoznak meg. E szabályok kialakításában az állam szerepét hangsúlyozza, így elemzésében különös figyelmet kap az állam és a piac viszonya.³⁸

Fontos hangsúlyozni, hogy a piac – mint minden intézmény – spontán és tervezett

³³ Hodgson tehát nem egyszerűen kijelenti, hogy a piac egy intézmény, mint ahogy azt *Ménard* [1995] tette, hanem meg is határozza az intézményi lét tartalmát: strukturálja, szervezi és legitimálja a cserét.

³⁴ Ez a nézet *Vanberg* [1994] kötetben is megtalálható.

³⁵ *Lamoreaux és szerzőtársai* [2002] az amerikai gazdaság történeti áttekintése során leírják, hogy a 19. század második felében a szállítási és a kommunikációs költségek csökkenése következtében a földrajzi piacok nem automatikusan alakultak ki, aktívan létre kellett őket hozni. Jól példázza ezt a búzapiac esete Chicagóban. A minőség garantálása érdekében a Chicago Broad of Trade standardokat hozott létre, s a kereskedők csak e minőségi követelményeknek megfelelő termelők árúit forgalmazták. A minőségi standard tehát a piac kialakulásához szükséges intézmény volt, amelyet egy állami szervnek (Broad of Trade) létre kellett hoznia.

³⁶ A piacot gyakran azok hozzák létre, akik a legnagyobb előnyöket várják tőle, mint királyok, uralkodók, vállalatok (*Loasby* [1999]).

³⁷ Ezzel szemben *Sugden* [1989] azt hangsúlyozza, hogy bár a piac jobban működik akkor, ha a tulajdonosi jogokat az állam formálisan definiálja és kikényszeríti, a piac akkor is kialakul és fennmarad, ha ilyen külső támogatást nem kap.

³⁸ Az anarchista liberalizmus (*Holcombe* [2001]) államellenes nézeteivel szemben *Vanberg* [2001] szerint az állam jólétet növelő is lehet, ha a keretek kialakításával segíti a felek közötti szerződéseket, és ezzel lehetővé teszi, hogy azok előnyöket realizáljanak.

folyamatok eredménye (Hodgson [2001] 254. o.). Ez a nézet szöges ellentétben áll a fentebb vázolt hayeki elmélettel, amely a piacot kizárólag absztrakt szabályokon nyugvó spontán rendnek tekinti.

A piac mint intézmény megközelítés komoly érdeme, hogy a piac definiálása mellett a piac kialakulására is magyarázatot kíván adni. Ebben a kiindulópontot érdekes módon Coase [1937] jelenti. Coase a vállalat létének okát kutatta. Loasby [1999] szerint Coase eredendően rosszul tette fel a kérdést, ugyanis nem azt kell megmagyarázni, hogy miért léteznek vállalatok – amelyek csökkentik a piaci tranzakciós költségeket –, hanem a vállalatot kell felhasználni a piac megmagyarázásában (Loasby [1999] 87. o.). Tehát nemcsak az a kérdés, hogy miért létezik a vállalat a piaccal szemben, hanem az, hogy miért létezik a piac a vállalattal szemben, de még inkább az, hogy miért létezik a piac a nem piaci cserével szemben (Hodgson [1988]).

A piac azért létezik, mert a nem piaci csere költségeket okoz a tranzaktoroknak a piaci cserehez képest (Hodgson [1988] 180. o., Loasby 1999]). Coase kifejezőmódját használva, azt lehet mondani, hogy a piac takarékoskodik a tranzakciós költségekkel. Coase [1937] éppen azt nem ismerte fel, hogy a piac csökkenti a tranzakciós költségeket a fragmentált nem piaci cserehez képest,³⁹ azaz a piac nem forrása a tranzakciós költségeknek, hanem a tranzakciós költségek csökkentésének eszköze: a piacon a tranzakciós költségek kisebbek lesznek, mint piac hiányában lennének (Loasby [1999] 300. o.). A tranzakciós költségek azért csökkennek jelentősen a piacon, mert a piac 1. publikálja az árakat, így könnyebb információhoz jutni, 2. procedúrákat és konvenciókat állít fel, és így a szereplők könnyebben alakíthatják várakozásaikat, 3. normákkal segíti a szerződés kikényszerítését. Vagyis mindazok az érvek, amelyeket Coase mellett sorakoztatott fel, hogy a vállalat olcsóbb, mint a piac, azt is tökéletesen megmagyarázzák, hogy a piac miért olcsóbb, mint az atomizált csere (Hodgson [1988] 181. o.).

Ez a piackoncepció több szempontból is alkalmas kiindulópontot jelent egy egységes piacelmélet számára, amelyet egyre többen sürgetnek (például Dulbecco–Dutraive [2001]). Egyrészt, a piac definiálásához szükséges sarokpontokkal szolgál, elsősorban a csere és a piac viszonyának feltárása révén. Másrészt, olyan koncepcionális keretet ad, amely elég széles ahhoz, hogy a piac és a vállalat összekapcsolt megértését nyújtó elmélet abba beágyazódjon. Harmadrészt, segít közelebb kerülni a Coase által bevezetett – és az új intézményi közgazdaságtanban kulcsfogalomként vált, de ennek ellenére homályosan definiált és értelmezett – tranzakciós költség-fogalom pontosabb megértéséhez. Keveset mond viszont a hodgsoni piackoncepció a piac működéséről, sokkal kevesebbet, mint az osztrák iskola, mert nem szól a piaci folyamatokról.⁴⁰

A piac definiálása

A fenti piackoncepciók hiányosságainak leltára szolgáltatja azokat a kritériumokat, amelyek a piac definiálásához szükségesek. A piac definiálása alapvetően normatív feladat, amelyet hasznossága, és nem igaz vagy hamis volta alapján kell megítélni (Rosenbaum [2000]).

³⁹ Casson felsorolja azokat a kereskedelem előtt álló akadályokat, amelyek tranzakciós költségeket okoznak. Szerinte ezek úgy küzdhetők le, hogy szabályokat (piac) hozunk létre (Casson [1982] 164. o.).

⁴⁰ Több szerző (Garrouste [1995], Dulbecco–Dutraive [2001]) is érvel amellett, hogy az osztrák és a régi institucionalista nézetek inkább komplementerek, mint riválisok, így gondolataik közelíthetők egymáshoz. Azt gondolom, hogy ez a régi institucionalizmusban gyökerező hodgsoni elmélet és az osztrák iskola vonatkozásában is igaz. Mindez azt jelenti, hogy a két elmélet nézeteinek kombinálása, közelítése jelentős eredményeket hozhat. További kutatások szükségesek ebben az irányban.

Milyen kritériumoknak kell megfelelnie a piac definíciójának? *Rosenbaum* [2000] hangsúlyozza, hogy egyrészt, a definíció alapján meg kell tudnunk különböztetni a piacot a többi társadalmi interakciótól, nevezetesen a cserétől, amely a vállalaton, a kormányzaton vagy más társadalmi egységen belül is végbe mehet.⁴¹ Másrészt, a piac definíciójának a piacon végbemenő jelenségek elemzéséhez koncepcionálisan kapcsolódnia kell. Más szóval, a definíciónak érthetővé kell tennie, hogy ezek a jelenségek miért piaci jelenségek. Ugyanakkor, annak ellenére, hogy a piac empirikus jelenség, a piac nem lehet azonos valamely piacon végbemenő jelenséggel (például az árral). Meg kell találni azokat a jegyeket, amelyek a megfigyelt jegyeken kívül jellemzik a piacot.

Mindezek alapján a definíciónak egyszerre kell jelezni azt, hogy mi a piac, és azt, hogy a vállalat miért nem piac. A fenti elveken alapuló *Rosenbaum*-féle piac-meghatározás – véleményem szerint – általános definiálása a piacnak, s mint ilyen, alkalmas alap az intézmények általános elmélete számára is, azaz, képes összekapcsolni a piac és a vállalat megértését.

A piac központi eleme a csere – ez a gondolat valamennyi itt bemutatott elméletben megtalálható –, de nem a csere általában, hanem bizonyos tulajdonságokkal rendelkező csere. A csere ugyanis nem csak a piacon mehet végbe, a nem piaci cserék legfontosabb színtere a vállalat. Nyilvánvaló különbség áll azonban fent a piaci és a vállalaton belüli cserék tekintetében. Ha nem specifikálnánk a cserét, összemossnánk e két intézményt. Ugyanakkor azzal, hogy elismerjük, a piac és a vállalat is a cserék színterei, természetükben bizonyos mértékig azonossá is tesszük őket (*Kapás* [2002a]). Meg kell tehát határozni a csere azon tulajdonságait, amelyek piacivá teszik. *Rosenbaum* [2000] a következő jegyeket azonosította.

1. Önkéntes: az önkéntesség a kilépés lehetőségét jelenti, akár úgy, hogy egy másik alternatív cserét választunk, akár úgy, hogy alternatíva hiányában lemondunk a cseréről.

2. Specifikált: a csere akkor specifikált, ha a tranzakció mindkét felére nézve pontosan leírja, hogy mit mire cserélnek.

3. Tipikus és rendszeres: a csere akkor tipikus és rendszeres, ha a csere tárgya hosszabb ideig változatlan marad, azaz az áru jellege nem változik, vagy csak lassan változik.

4. Verseny: a verseny a személytelenséget jelenti, azt, hogy a piacon az eladók és a vevők személye érdektelen egymás számára.⁴²

Csere és tranzakciós költség

Ha elfogadjuk *Rosenbaum* [2000] kritériumait a piaci csere tartalmára vonatkozóan, közelebb kerülünk magának a cserének a megfelelő definiálásához, valamint a piac és a vállalat összekapcsolt megértéséhez. Furcsa módon *Rosenbaum* úgy határozta meg a piaci csere tartalmát, hogy magát a cserét explicit módon nem definiálta. Az előzőekben már szó volt arról, hogy a hodgsoni cserefogalom (*Hodgson* [1988]), amely a cserét a szerződéssel és a tulajdonosi jogok váltásával kapcsolja össze, túl szűk. Ebben a perspektívában egy sor tranzakció, mint például az ajándékozás vagy a szervezeteken belüli tranzakciók, nem tekinthetők cserének. *Hodgson* definíciójával az a probléma, hogy a cserét olyan, a cseréhez szükséges előfeltételekkel próbálja azonosítani, amelyek csak a csere bizonyos fajtáira nézve szükségesek. De nem is az a legfőbb probléma, hogy ez a meghatározás bizonyos tranzakciókat kizár a cserék közül, hanem maga a megközelítési

⁴¹ A csere helyszíneinek kérdéséről a következő fejezetben lesz részletesebben szó.

⁴² A verseny fogalma itt csak részben felel meg a neoklasszikus elmélet versenyfelfogásának, ahol a verseny a piac tökéletességével kapcsolatos.

mód: ne a cseretranszakció léteéhez szükséges feltételeken keresztül definiáljuk a cserét, hanem a csere mint akció tartalmát határozzuk meg.

Ennek megfelelően a csere olyan tranzakció az aktorok között, amelyben az egyik fél valamilyen jószág, információ vagy tudás birtokába juttatja a másik felet, amivel az eddig nem rendelkezett, és amely birtokában ez a fél előnyökhöz juthat. Hagyományos értelmezésben ez a definíció megfelel a hodgsoni értelmezésnek, hiszen legtöbbször az aktorok között javak áramlanak szerződéses alapon, és természetsszerűen tulajdonosváltás is történik. Vannak azonban olyan cserék is, amelyeknél a felek nem kötnek szerződést, vagy a szerződés implicit; a tulajdonosi jog nem formális jogi értelemben áll fenn; végül, de nem utolsósorban nem jószág vagy szolgáltatás a tranzakció tárgya, hanem információ vagy tudás. A hodgsoni meghatározás koncepcionális hibája az, hogy a szerződést a csere attribútumának tekinti, jóllehet a szerződés a (csere)koordináció egyik eszköze, ahogy azt *Ménard* [1994] is hangsúlyozta. Mindezek ellenére a hodgsoni koncepció összeegyeztethető azzal, amit javasolok, csak tágabban kell értelmeznünk a csere tárgyat és a tulajdonosi jogot. Explicit módon ki kell jelenteni, hogy a csere tárgya információ és tudás is lehet, sőt, egyre nagyobb számban vonatkozik a csere ezekre – szemben a fizikai javakkal. A legtöbb problémát magában rejtő terület a tulajdonosi jogok kérdése. Tulajdonlás nélkül nem létezhet csere, de a tulajdonosi jognak nem kell jogilag és formailag definiálnak lennie. A tulajdon szokáson, tradíción, szabályon alapuló elismerése is tulajdonossá teszi az egyént, és következésképpen cserére alkalmassá.⁴³ Hasonlóképpen teszi cserére alkalmassá az egyént az is, ha kvázitulajdonosi pozícióban van. Ilyen kvázitulajdonosi helyzetben vannak a vállalat (szervezet) tagjai az általuk előállított vagy megszerzett és egy másik szervezeti egység számára átadott termék, szolgáltatás vagy információ, illetve tudás vonatkozásában.

Röviden, a csere olyan tranzakció, amely során valamely jószágot, információt vagy tudást juttat annak tulajdonosa/kvázitulajdonosa egy másik aktorhoz. E meghatározás alapján a *Rosenbaum* [2000] által azonosított piaci cserére vonatkozó jellemzők egy szélesebb kontextusban is értelmezhetők: bármely csere esetében vizsgálható, hogy az 1. önkéntes, vagy sem, 2. specifikált, vagy sem, 3. tipikus és rendszeres, vagy sem, 4. jelen vannak-e benne a verseny elemei, vagy sem. Az egyes cseretípusok éppen abban különböznek egymástól, hogy ezek a jegyek más-más kombinációban jellemzik őket. Az 1. táblázat összefoglalja a különböző cserék jellemzőit.

1. táblázat
A cserék jellemzői

Megnevezés	Azonnali piaci csere	Vállalatok közötti hosszú távú szerződés	Vállalaton belüli csere	Eseti (nem piaci) csere	Ajándékozás
Önkéntes	igen	igen/nem	nem	igen	igen
Specifikált	igen	igen/nem	nem	igen	nem
Tipikus és rendszeres	igen	igen	igen	nem	nem
Verseny	igen	igen/nem	nem	igen	nem

Forrás: *Rosenbaum* [2000] táblázata alapján.

⁴³ *Sugden* [1989] egy érdekes szabályon alapuló példát említ. Egy yorkshire-i halászfaluban íratlan szabály létezik arra, hogy vihar után hogyan lehet a vízen úszó fát összegyűjteni. Aki elsőként jön a partra dagály után, és a parton rakásba gyűjti a fát, majd két követ helyez a rakásokra, tulajdonosnak tekintendő. De ha két áradás után sem viszi el a fát, tulajdonosi joga elvész.

Jelen elemzés keretében az ajándékozástól és az eseti cserétől el lehet tekinteni, így világos, hogy a cserének három fontos színtere létezik: a piac, a vállalat, valamint a vállalatok közötti hosszú távú megegyezések,⁴⁴ amelyek alternatív koordinációs szinteknek tekintendők. Ha a cserét a fenti értelemben fogjuk fel, az azzal az előnnyel is jár, hogy a tranzakciós költséget egy új, általánosabb megközelítésben értelmezhetjük.

Elkerülhetjük a tranzakciós költség értelmezése körüli zűrzavart, ha a tranzakciós költséget a csere költségének tekintjük, a cserét természetesen a fenti értelemben használva.⁴⁵ A tranzakciós költség lényege ugyanis az, hogy nem a termeléssel kapcsolatban merül fel, hanem a csere kapcsán. Ha elfogadjuk, hogy a csere nem csak a piacon történhet, és tárgya nem csak jószág, hanem tudás és információ is lehet, akkor a szerződéses elméletek tranzakciós-költség-fogalma (hagyományos tranzakciós költség koncepció) két irányban tágul ki.

1. *A csere tárgya szerint.* Információk megszerzésére és átadására a cseretranzakció során akkor is szükség van, ha a csere tárgya fizikai jószág. Ennek oka a szerződések előkészítése, megkötése és kikényszerítése miatt fellépő információs igény. Az így értelmezett tranzakciós költségek valójában információs költségek (*Dahlman* 1979]), amelyek hosszú távon elvesztik jelentőségüket, mivel az aktorok megtanulják a tranzakciók tipikus kimeneteit (*Langlois* [1992]). Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az információs költségek is a javak, és nem az információ cseréje kapcsán merülnek fel. Az általam javasolt kiterjesztés azokra a cseretranzakciókra vonatkozik, amelyekben a csere tárgya maga az információ vagy a tudás. Itt azokról a költségekről van szó, amelyek az információ és a tudás megszerzése, átadása kapcsán lépnek fel. Ezek nem tartoznak a hagyományos értelemben vett tranzakciós költségek közé. Ide kell sorolni a dinamikus tranzakciós költségeket (uo.). A dinamikus tranzakciós költség annak a költsége, hogy a vállalat nem rendelkezik azokkal a képességekkel, amelyekre adott időben szüksége lenne. Tudást kell „cserélni” például licenc, know-how vagy márkanév eladásakor, ilyenkor a partnert a megfelelő tudásszintre kell felkészíteni. Ennek a tudástranszfernek a költségét nevezi *Langlois* [1992] dinamikus tranzakciós költségnek. A dinamikus tranzakciós költségek tehát tudásköltségek, amelyek forrása a tudás hiánya. Mivel a bizonytalanság és a tudáshiány hosszú távon sem szűnik meg, a dinamikus tranzakciós költségekkel hosszú távon is számolni kell.⁴⁶ *Langlois* azonban csak a vállalatok közötti tudástranszferekre vonatkoztatta a dinamikus tranzakciós költségeket. Információt és tudást azonban a vállalat tagjai is átadnak egymásnak, ezeket a költségeket – melyekre időnként mint kommunikációs költségekre utalnak az irodalomban – szintén tranzakciós költségnek kell tekinteni.

2. *A csere helyszíne szerint.* A tranzakciós költségek felléphetnek a piacon, a vállalaton belül és a vállalatok közötti hosszú távú kapcsolatokban. A piaci tranzakciós költség (*Coase* [1937] elnevezésében: *marketing cost*) a vállalat létének oka a *coase-i*–*williamsoni* elméletben. Ugyanakkor már ebben a megközelítésben is szó van a tranzakciók vállalaton belüli megszervezésének költségéről, mint a *williamsoni* irányítási költségek egyik fajtájáról. *Demsetz* [1988] utalt explicit módon arra, hogy ezek a menedzsmentköltségek

⁴⁴ A vállalatok közötti tartós kapcsolatok elnevezése – és ebből következően tartalma – nem egyértelmű a szakirodalomban. A leggyakrabban a hálózat (*Powell* [1990]), a relációs szerződés (*Hodgson* [2002]) és a hibrid forma (*Williamson* [1991]) elnevezésekkel lehet találkozni. Ezeket a formákat *Zenger–Hesterley* [1997] terminológiáját használva külső hibrideknek nevezzük (lásd a 4. lábjegyzetet).

⁴⁵ Meglepő módon azt a központi kategóriát – a tranzakciós költséget –, amelyre az egész új intézményi közgazdaságtan épül, alig értelmezi a szakirodalom, többnyire mint ismert fogalomra utalnak. A leginkább elfogadott nézet szerint, amely a *coase-i* piaci tranzakciós költségek (*marketing cost*) tradícióba ágyazódik, a tranzakciós költség akkor lép fel, ha a felek tulajdonosi jogokat cserélnek. Fajta a szerződés egyes fázisa-ihoz kapcsolódnak (*Dahmann* [1979], amelyet *Eggertsson* [1990] 15. o. pontosít).

⁴⁶ *Langlois* elmélete nem más, mint a hagyományos (információsköltség-alapú) tranzakciós-költség-koncepció kiszélesítése az idő tényező beépítésével az elméletbe.

is tranzakciós költségek. Ez a gondolat azonban nem épült be a tranzakciós költségek elméletébe, amely homályban hagyta azt, hogy hogyan tekintünk ezekre a költségekre. Nézetem szerint minden költség, amely a csere kapcsán merül fel, tranzakciós költségnek tekintendő, függetlenül attól, hogy a csere hol szerveződik meg. Ennek megfelelően tranzakciós költségek a menedzsmentköltségek (például az információs rendszer működtetésének vagy az egységek közötti termékáramlás megszervezésének költségei) a vállalaton belül és a külső hibridekben is.

A tranzakciós költségek e szélesebb értelmezésének előnye, hogy segítségével a tranzakciók megszervezésére szolgáló intézmények (piac, vállalat, külső hibridek) egységes fogalmi keretben kezelhetők. Elfogadva azt, hogy a piac és a vállalat is a cserék megszervezésének színterei, és ezzel a tranzakciós költségek leküzdésének eszközei, azt is állítjuk, hogy a piac és a vállalat bizonyos mértékig azonos természetűek.

Piacszerűség és vállalatszerűség

Ha a piac hasonlít a vállalatra, és a vállalat is hasonlít a piacra, akkor szakítani kell azzal az alapállással, hogy a két intézményt egymástól elválasztva magyarázzuk meg. Az egyik magyarázata ugyanis szükségszerűen vonatkozni fog a másikra is, egyik sem érthető meg a másik nélkül. Világos, hogy ebben a megközelítésben sem a piac, sem a vállalat nem referencia, egyik sem eredendően felsőbbrendű a másikkal szemben, azaz mindkettő rendelkezhet hatékonysági előnnyel a másikkal szemben a tranzakció és az adott kontextus jellemzőitől függően. Ez a megközelítés kivezet abból a zsákutcából, amelybe a szerződéses vállalatelméleteket a „kezdetekben volt a piac” nézet vitte, valamint abból a merev dichotomikus megközelítésből, amely mind az osztrák iskolát, mind az új intézményi közgazdaságtant jellemzi.

Hasonló természetük miatt azt is mondhatjuk, hogy a vállalat bizonyos mértékig piacszerű, ahogy a piac is bizonyos mértékig vállalatszerű (*Kapás* [2002b]). A piacszerűség és a vállalatszerűség egymást kölcsönösen meghatározó és feltételező fogalmak. A vállalatszerűség azt tükrözi, hogy a szóban forgó intézmény milyen mértékben tartalmazza azokat a koordinációs mechanizmusokat, amelyek sokkal inkább jellemzők a vállalatra, mint a piacra. A piacszerűség pedig arra utal, hogy az intézmény milyen mértékben épül azokra a koordinációs mechanizmusokra, amelyek a piacot inkább jellemzik, mint a vállalatot. E ponton nagyon egyértelmű különbséget kell tenni a koordinációs mechanizmusok és a koordináció színterei között, a szakirodalomban ugyanis gyakran keveredik e két fogalom tartalma.

A cseretranzakciók koordinálására szolgáló legfontosabb mechanizmus az árrendszer, az autoritás, a bizalom, a reciprocitás, a redistribúció stb.⁴⁷ A koordináció színterei pedig a piac, a vállalat és a külső hibridek. *Ménard* [1994] kifejtette, hogy a vállalat koordinációs eszközök komplexuma, hiszen a legtöbb koordinációs probléma komplex, és több mechanizmus egyidejű alkalmazását követeli meg. A piac ugyanúgy többféle koordinációs mechanizmust foglal magában, mint a vállalat. Az egyes piacok különböznek egymástól, de abban azonosak, hogy domináns koordinációs mechanizmusuk az árrendszer. A piacszerűség mértéke arra utal, hogy a többi koordinációs mechanizmus (autoritás, bizalom stb.) milyen mértékben vannak jelen az adott piacon. Az azonnali piacon például a résztvevők közötti egyszeri személytelen cseretranzakciók miatt nem

⁴⁷ A koordinációs mechanizmusok értelmezése és fajtáinak meghatározása szintén nem egyértelmű az irodalomban. Ráadásul gyakran megfigyelhető *Polanyi* [1944] elméletéről és az általa megkülönböztetett allokációs mechanizmusokról.

épül ki bizalom és hierarchikus viszony, de sok piacon fontos elemmé vált a bizalom – az áru jellege, a tranzakció gyakorisága vagy az intézményi környezet miatt.⁴⁸

Mivel a piac, a vállalat és a külső hibridek mind többféle koordinációs eszköz komplexumai, bizonyos mértékig azonos természetűek; de az egyes koordinációs eszközök eltérő mértékű jelenléte e formák markáns megkülönböztető jegyeinek kialakulásához vezet. Ez pedig lényegi különbséget jelent közöttük, vagyis a piac és a vállalat koncepcionálisan megkülönböztethetők.⁴⁹

A fentiek alapján világos, hogy a piac és a vállalat nem csak alternatív formák, hanem egymás kiegészítői is. A piac és a vállalat is alkalmas a cseretranzakciók koordinálására, ezért egymás alternatívái; de a piacnak és a vállalatnak más-más típusú cseretranzakció esetén van hatékonysági előnye.⁵⁰ A tranzakció tárgya, helye, ideje, az intézményi környezet és a résztvevők társadalmi kapcsolatai (és egyéb jellemzők) határozzák azt meg, hogy mely koordinációs mechanizmusok képesek hatékonyan koordinálni az adott tranzakciót. Mindez pedig meghatározza, hogy a piac, a vállalat vagy a vállalatok közötti tartós kapcsolatok adják-e a tranzakció színterét. Itt tehát az intézmények hatékonyságának kérdésével állunk szemben. Az irodalomban sokat vitatott probléma, hogy vajon hatékonyak-e a létező intézmények. Teljes egyetértésben Hodgson nézetével, miszerint a hatékonyság egy relatív koncepció (Hodgson [1988] (215. o.), kizárólag komparatív hatékonyságról beszélhetünk, ahogy ezt a fent kifejtett nézetek is alátámasztják.⁵¹ Ez azt jelenti, hogy mind a piac, mind a vállalat, mind a külső hibridek hatékonyak lehetnek egymással szemben bizonyos fajta cseretranzakciók bizonyos intézményi környezetben való megszervezésében, ugyanakkor semmi sem garantálja, hogy mindig a hatékonysági előnyt élvező intézmény fog létre jönni.⁵²

A piacszerűség és vállalatszerűség koncepciók nem csak a williamsoni „kezdetekben volt a piac” problémát, hanem az osztrák közgazdaságtan piac *versus* vállalat, azaz spontán rend *versus* tervezett rend dichotómiáját is feloldják. A piac messze nem tisztán organikus intézmény, sokkal inkább organikus és pragmatikus intézmények keveréke, azaz a piac a spontán rend és a szervezet (vállalat) jegyeinek keverékéből áll (Dulbecco–Dutraive [2002] 249. o.).⁵³ E két forma közötti különbség tehát egyre inkább értelmét veszti,⁵⁴ s éppen ez az alapja annak, hogy egy egységes intézményi elmélet kidolgozását sürgessük.

*

⁴⁸ Sokan azt állítják, hogy a spot piac gyakorlatilag nem is létezik, a résztvevők ugyanis nem személytelen egyszeri kapcsolatban állnak egymással. E tanulmánynak nem célja ezt a kérdést elemezni, de el kell ismerni azt szembetűnő jelenséget, hogy az azonnali piac veszít jelentőségéből, és kezd visszahúzódní a speciális (például pénzügyi) piacokra.

⁴⁹ A koncepcionális megkülönböztetés, ahogy Hodgson ([2001] 242. o.) hangsúlyozza, szükséges ahhoz, hogy értelmes megállapításokat tehesünk róluk: a zavaros valóság leírására tiszta ideáltípusokra van szükségünk, mint a piac és a vállalat, melyek vezethetnek bennünket.

⁵⁰ Az a nézet, miszerint nincs éles ellentét a piac és a vállalat között, több szerzőnél is felbukkan (többek között Richter [2001], Dulbecco–Dutraive [2002], Khalil [1995]).

⁵¹ Az osztrák tradíció, amennyiben a hatékony intézménynek a piacot tekinti, valójában abszolút hatékonyságról szól. A williamsoni elmélet felemás e tekintetben: komparatív intézményi elemzést említ, ugyanakkor a piac referencia, és mint ilyen első legjobb megoldást képvisel, míg a vállalat csak a második legjobb megoldás. A piac felsőbbrendűsége tehát mégiscsak abszolút hatékonyságot jelent.

⁵² Fontos megjegyezni, hogy a komparatív hatékonyságban a tranzakciós költségek csak egy tényezőt jelentenek, más szempontok is számítanak, például a tudásteremtési képesség, a meglévő tudás használata.

⁵³ Vanberg ugyanezt állítja: az intézmények a két rend keverékei, egyszerre pragmatikus és organikus eredetűek (Vanberg [1998] 134. o.).

⁵⁴ Khalil [1995] a piacot és a vállalatot is természetes rendnek tekinti. Ezen azt érti, hogy mind a piac, mind a vállalat rendje spontán – abban az értelemben, hogy nem áll tervező mögöttük. Miközben mindkét rend spontán, egy fontos tekintetben különböznek: a piacot alkotó egyéneket nem köti össze közös cél, míg a vállalatot alkotó egyéneket igen.

Azt a kérdést tehát, hogy miért a piac a színtere bizonyos tranzakcióknak, ugyanolyan joggal fel kell tenni, mint ahogy Coase [1937] híres kérdését feltette, és azt is megjegyezte, hogy bizonytalanság hiányában nem alakulna ki a vállalat. De a piac sem létezne bizonytalanság nélkül. Mint intézmények – amelyek szabályokból és rutinokból állnak – mindketten arra szolgálnak, hogy csökkentsék a résztvevők előtt álló bizonytalanságot azáltal, hogy a többiek akcióit kiszámíthatóbbá teszik. A piac és a vállalat létének oka tehát részben ugyanaz: bizonytalanság és tökéletlen tudás (*ignorance*) mellett csökkentik a tágran értelmezett tranzakciós költségeket.⁵⁵ Ezek után nyilván azokat a tényezőket kell feltárni, amelyek meghatározzák azt, hogy melyik intézmény lesz a színtere egy tranzakció koordinálásának adott körülmények között. Ennek a problémának a megválaszolása a piac, a vállalat és a külső hibrdek egységes keretben való megközelítését foglalja magában. Ebben a megközelítésben az intézmények társadalmi struktúrák, amelyeknek a piac és a vállalat speciális esetei (Richter [2001]), olyan társadalmi konstrukciók, amelyek létrehozásához a szereplők közvetlen vagy közvetett módon, spontánul vagy szándékosan, de hozzájárultak. Ezzel létrehozták azokat a szabályokat, amelyek csökkentik az előttük álló termelési és cseretranszakciók bizonytalanságát (Aréna [2001]).

A fentiek szellemében tehát világos, hogy a piac nem érthető meg a vállalat nélkül, és fordítva. Ez azt jelenti, hogy szükség van egy olyan általános intézményi elméletre, amelyben mindkét struktúra a külső hibrdekkel együtt megmagyarázható. E szélesebb intézményi koncepcióban a kulcsfogalom a piacszerűség és a vállalatszerűség. Az intézmények, nevezetesen a piac, a vállalat és a külső hibrdek a cseretranszakciók koordinálására szolgáló arénák, amelyeknek piacszerű és vállalatszerű jegyeik is vannak, s egymással szembeni relatív hatékonysági előnyük részben a tranzakciós költségek alapján jön létre.

Hivatkozások

- ALCHIAN, A. A.–DEMSETZ, H. [1972]: Production, Information Cost, and Economic Organization. *American Economic Review*, 62. 777–795. o.
- ARÉNA, R.–GLORIA-PALERMO, S. [2001]: Evolutionary Themes in the Austrian Tradition: Menger, Wieser and Schumpeter on Institutions and Rationality. Megjelent: *Garrouste, P.–Ioannides, S.* (szerk.): *Evolution and Path-Dependence in Economic Ideas: Past and Present*. Edward Elgar, Cheltenham, 133–147. o.
- ARÉNA, R. [2001]: A propos de la place de l'organisation et des institutions dans l'analyse économique de Marshall: une interprétation évolutionniste. *Revue d'économie industrielle*, Vol. 96. No. 3. 103–122. o.
- BARBER, B. [1977]: Absolutization of the Market. Megjelent: *Dworkin, G.–Bermant, G.–Brown, P. G.* (szerk.): *Markets and Morals*. Hemesphere Publishing Co. Washington, 15–31. o.
- BOEHM, S. [1989]: Hayek on Knowledge, Equilibrium and Prices. *Wirtschaftspolitische Blätter*, Vol. 36. No. 2. 201–213. o.
- CASSON, M. [1982]: *The Entrepreneur: An Economic Theory*. Gregg Revivals, Aldershot, 1991.
- CHAMBERLIN, E. [1933]: *Theory of Monopolistic Competition*. Harvard University Press, Cambridge.
- COASE, R. H. [1937]: The Nature of the Firm. *Economica*, (NS) 4. 16. 386–405. o.

⁵⁵ Ebben az értelemben a piac, a vállalat és a külső hibrdek közjavak (Loasby [1999] 300. o., Olsson [1999]), hiszen nincs rivalizálás a fogyasztásukban: sok szereplő tranzakciós költségét csökkentik. Mivel a piac és a vállalat is a tévedések és próbálkozások által vezérelt evolúciós folyamatban fejlődik, amelyben nem az *ex ante* optimalizálás a mérvadó (Loasby [1999]), nem mindig működik hatékony intézmény egy adott tranzakció esetében, így akár növelhetik is a tranzakciós költségeket. Ezt többen is hangsúlyozzák, köztük North [1977] és Hodgson [1988].

- COASE, R. H. [1988]: The Firm, the Market and the Law. Megjelent: *Coase, R. H.: The Firm, the Market and the Law*. University of Chicago Press, Chicago. 1–31. o.
- COASE, R. H. [1992]: The Institutional Structure of Production. *American Economic Review*, Vol. 82. No. 4. 713–719. o.
- DAHLMANN, C. J. [1979]: The Problem of Externality. *Journal of Law and Economics*, Vol. 22. No. 1. 140–162. o.
- DEMSETZ, H. [1988]: The Theory of the Firm Revisited. *Journal of Law, Economics and Organization*, Vol. 4. No. 1. 141–161. o.
- DULBECCO, P.–DUTRAIVE, V. [2001]: The Meaning of Market: Comparing Austrian and Institutional Economics. Megjelent: *Garrouste, P.–Ioannides, S. (szerk.): Evolution and Path-Dependence in Economic Ideas: Past and Present*. Edward Elgar, Cheltenham. 41–70. o.
- DULBECCO, P.–DUTRAIVE, V. [2002]: Processus de marché et changement institutionnel: pour un dialogue entre traditions autrichienne et institutionnaliste. *Revue d'économie politique*, Vol. 112. No. 2. 229–253. o.
- EGGERTSSON, T. [1990]: *Economic Behavior and Institutions*. Cambridge University Press, Cambridge.
- FLIGSTEIN, N. [1996]: Markets as Politics: Political-Cultural Approach to Market Institutions. *American Sociological Review*, 61. 656–673. o.
- FOURIE, F. C. V. N. [1993]: In the Beginning There Were Markets? Megjelent: *Piteleis, C. (szerk.): Transaction Costs, Markets and Hierarchies*. Basil Blackwell, Oxford, 41–65. o.
- GARROUSTE, P. [1994]: Carl Menger et Friedrich A. Hayek à propos des institutions: continuité et rupture. *Revue d'économie politique*, Vol. 104. No. 6. 851–872. o.
- GARROUSTE, P. [1995]: L'origine et l'évolution des institutions, pour un dialogue entre C. Menger et T. Veblen. Megjelent: *Basle, M.–Dufourt, D.–Heraud, J. A.–Perrin, J. (szerk.): Changements institutionnels et changements techniques–évaluation, droits de propriété intellectuels et système national d'innovation*. Editions du C.N.R.S.
- GARROUSTE, P. [2003]: Les connexions entre la tradition autrichienne et quelques développements récents en matière d'analyse économique des institutions. Kézirat, Centre ATOM, Párizs.
- HAYEK, F. A. [1937]: *Economics and Knowledge*. Megjelent: *Individualism and Economic Order*. Routledge and Kegan Paul, London, 1976. 33–56. o.
- HAYEK, F. A. [1945]: *The Use of Knowledge in Society*. Megjelent: *Individualism and Economic Order*. London: Routledge and Kegan Paul. 1976. 71–99. o.
- HAYEK, F. A. [1946]: *The Meaning of Competition*. Megjelent: *Individualism and Economic Order*. Routledge and Kegan Paul, London, 1976. 92–106. o.
- HAYEK, F. A. [1973]: *Law, Legislation and Liberty*. Vol. 1.: Rules and Order. Chicago University Press, Chicago.
- HAYEK, F. A. [1976]: *Law, Legislation and Liberty*. Vol. 2.: The Mirage of Social Justice. Chicago University Press, Chicago.
- HODGSON, G. M. [1988]: *Economics and Institutions. A Manifesto for a Modern Institutional Economics*. Polity Press, Cambridge.
- HODGSON, G. M. [2001]: *How Economics Forgot History: The Problem of Historical Specificity in Social Sciences*. London, Routledge, New York.
- HODGSON, G. M. [2002]: The Legal Nature of the Firm and the Myth of the Firm-Market Hybrid. *International Journal of the Economics of Business*, Vol. 9. No.1. 37–60. o.
- HOLCOMBE, R. G. [2001]: *Government Unnecessary but Inevitable*. George Mason University, kézirat.
- KAPÁS JUDIT [2002a]: Arenas of Exchanges. Az Evolution of Institutions and the Knowledge Economy című konferencián elhangzott előadás. 2002. október 4–5. Debrecen.
- KAPÁS JUDIT [2002b]: Piacszerű vállalat és vállalatszerű piac. *Közgazdasági Szemle*, 4. sz. 320–333. o.
- KAPÁS JUDIT. [2003]: Mutáns vállalatok? A belső hibridekről. *Közgazdasági Szemle*, 4. sz. 335–349. o.
- KHALIL, E. L. [1995]: Organizations versus Institutions. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Vol. 151. No. 3. 445–466. o.
- KIRZNER, I. M. [1973]: *Competition and Entrepreneurship*. University of Chicago Press, Chicago.

- KORNAI JÁNOS [1980]: A hiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- LACHMANN, L. [1994]: On the Economics of Time and Ignorance. Megjelent: *Boettke, P. J. – Prychitko, D. L.* (szerk.): *Market Process. Essays in Contemporary Austrian Economics*. Edward Elgar, Aldershot.
- LAMOREAUX, N. R.–RAFF, D. M. G.–TEMIN, P. [2002]: Beyond Markets and Hierarchies: Toward a New Synthesis of American Business History. NBER Working Paper, No. 9029.
- LANGLOIS, R. N. [1992]: Transaction Cost in Real Time. *Industrial and Corporate Change*, Vol. 1. No. 1. 99–127. o.
- LOASBY, B. J. [1999]: *Knowledge, Institutions and Evolution in Economics*. Routledge, London–New York.
- LOASBY, B. J. [2000]: Cognition and Markets. A Market Relations and the Competitive Process című CRIC-műhely, benyújtott tanulmány, május 4–5.
- MASON, E. S. [1939]: Price and Production Policies of Large-Scale Enterprise. *American Economic Review Supplement*, 29. 61–74. o.
- MARSHALL, A. [1890]: *Principles of Economics*. Ninth Edition. Macmillan. London, 1961.
- MARSHALL, A. [1919]: *Industry and Trade*. Macmillan, London.
- MÉNARD, C. [1994]: Organizations as Coordinating Devices. *Metroeconomica*, 45. 3. 224–247. o.
- MÉNARD, C. [1995]: Markets as Institutions versus Organizations as Markets? Disentangling some Fundamental Concepts. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 28. 161–182. o.
- MENGER, C. [1871]: *Principles of Economics*. New York University Press, New York, 1976.
- MISES, L. [1949]: *Human Action: A Treatise on Economics*. Third Revised Edition. Contemporary Books, Chicago, 1963.
- NORTH, D. C. [1977]: Markets and Other Allocation Systems in History: The Challenge of Karl Polanyi. *Journal of European Economic History*, 6. 703–716. o.
- NORTH, D. C. [1990]: *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press, Cambridge.
- NORTH, D. C. [1991]: Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, 5. 97–112. o.
- O'DRISCOLL, G. P.–RIZZO, M. [1985]: *The Economics of Time and Ignorance*. Blackwell, Oxford.
- OLSSON, O. [1999]: *A Microeconomic Analysis of Institutions*. Working Paper. Göteborg University.
- POLANYI, K. [1944]: *The Great Transformation: the Political and Economic Origins of Our Time*. Beacon Press, Boston, 1957.
- POWELL, W. W. [1990]: Neither Market nor Hierarchy. *Network Forms of Organization. Research in Organizational Behavior*, 12. JAI Press, Greenwich, CT. 295–336. o.
- RICHTER, R. [2001]: On the Social Structure of Markets: A Survey of Some Sociological Arguments. Paper for the ISNIE 2002 Annual Conference. Cambridge, Egyesült Államok.
- ROBINSON, J. [1974]: *Markets*. Megjelent: Robinson, J.: *Collected Economic Papers*. Volume Five. Basil Blackwell, Oxford, 1979. 146–167. o.
- ROSENBAUM, E. F. [2000]: What is a Market? On the Methodology of a Contested Concept. *Review of Social Economy*, Vol. 58. No. 4. 455–482. o.
- SAMUELS, W. J. [2001]: Some Problems in the Use of Language in Economics. *Review of Political Economy*, Vol. 13. No. 1. 95–100. o.
- SIMON ANDRÁS [1989]: Piac, adagolás, kiutalás. *Közgazdasági Szemle*, 12. sz. 1445–1457. o.
- SUGDEN, R. [1989]: Spontaneous Order. *Journal of Economic Perspectives* 3. 4, 85–97. o.
- SWEDBERG, R. [1994]: Markets as Social Structures. Megjelent: *Smelser, N. J.–Swedberg, R.* (szerk.): *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton University, Princeton, N.J. 255–282. o.
- VANBERG, V. [1994]: *Rules and Choice in Economics*. Routledge, London.
- VANBERG, V. [1998]: *Austrian School of Economics and the Evolution of Institutions*. Megjelent: *Newman, P.* (szerk.): *The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law*. Macmillan, London, 134–140. o.
- VANBERG, V. [2001]: *The Constitution of Markets. Essays in Political Economy*. Routledge, London.
- VANBERG, P. [2002]: North's Institutionalism and the Prospect of Combining Theoretical Approaches. *Cambridge Journal of Economics*, 26. 217–235. o.

- WILLIAMSON, O. E. [1975]: *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*. The Free Press, New York.
- WILLIAMSON, O. E. [1981]: The Modern Corporation: Origin, Evolution, Attributes. *Journal of Economic Literature*, 19. 1537–1568. o.
- WILLIAMSON, O. E. [1985]: *The Economic Institutions of Capitalism*. Free Press, New York.
- WILLIAMSON, O. E. [1991]: Comparative Economic Organization: The Analysis of Discrete Structural Alternatives. *Administrative Science Quarterly*, 36. 269–296. o.
- WILLIAMSON, O. E. [1993]: Transaction Cost Economics and Organization Theory. *Industrial and Corporate Change*, Vol. 2. No. 2. 107–156. o.
- ZENGER, T.–HESTERLEY, W. S. [1997]: The Disaggregation of Corporations: Selective Intervention, High-Powered Incentives, and Molecular Units. *Organization Science*, 8. 209–222. o.